

Жиноят процессида шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларини чеклаш асослари

Матжанов Илхам Адилбаевич

ҚДУ Жиноят ҳуқуқи, процессии ва
криминалистика кафедраси доценти

Аннотация: Ушбу мақолада жиноят процессида шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларини чеклаш асослари кўрсатилиб ўтилган шунингдек, олимларнинг шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларини кафолатлашда суднинг тутган ўрни тўғрисидаги баъзи фикрларига тўхталган. Процессуал мажбурлов чораларини қўллаш мақсади ва асослари ҳақида ҳам тушунчалар баён қилинган.

Калит сўз: Суд ҳимояси, процессуал мажбурлов чоралари, дастлабки тергов, айбланувчи, судланувчи.

Жиноят процессида шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларини чеклаш ўз навбатида бу жараён устидан самарали тарзда назорат ўрнатишни талаб этади. Бундай назорат эса кўплаб ҳолларда суднинг фаолияти орқали таъминланади. Дастлабки тергов устидан суд назоратини ўрнатиш деганда шахснинг ҳуқуқ ва эркинликлари чекланишини қўшимча кафолатланиши, тортишув принципининг ушбу босқичга татбиқ этилиши ва фуқароларга ўз манфаатларини ҳимоя қилиш учун қулай шароитлар яратилишини тушунмоғимиз керак. Тортишув принципига асосланган дастлабки тергов ушбу жараёнда томонларнинг позицияларини «йиғиш», улар ўртасидаги баҳсларни ҳал этиш вазифаларини амалга оширувчи ўзига хос субъектнинг иштирокини назарда тутди. Бундай субъект эса, шубҳасиз, суд ҳисобланади.

Олимлар томонидан шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларини кафолатлашда суднинг тутган ўрни тўғрисида кўплаб фикрлар билдирилган. Ҳуқуқшунос Е.А.Лукашева фикрича, «Айнан суд асл ҳуқуқ ва адолатнинг тимсоли бўлиб, фуқаро ҳамда давлат ўртасида юзага келадиган зиддиятли муносабатларда шахс ҳуқуқ ва

эркинликларининг ишончли кафолати ҳисобланади»[1, 305]. Ю.В.Францифоров ва Н.А.Громовлар «Суд ҳимояси – шахсни ҳуқуқий жиҳатдан ҳимоялашнинг жаҳон ижтимоий амалиётида ишлаб чиқилган энг самарали механизмидир. ...суд ҳимоясида бўлиш ҳуқуқининг амалда мавжуд эмаслиги эса шахснинг эркинликлари даражасини чеклайди»[2, 21]. Е.А.Лазарева эса, ўз навбатида, суд ҳимояси бу – ҳуқуқ ва эркинликларни асоссиз бузиш ёки чеклашдан муҳофаза этишдир[3, 60], деб келтириб ўтади. Ҳуқуқшунос олимлар З.Ф.Иноғомжонова ва Г.З.Тулагановаларнинг фикрича, шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя этиш мақсадида суд назорати соҳаси дастлабки тергов босқичига ҳам татбиқ этилиши лозим[4].

Процессуал мажбурлов айбланувчи ёки судланувчининг дастлабки тергов, суддан бўйин товлашининг олдини олиш унинг иштирокида тергов ҳаракатлари ва суд муҳокамаси ўтказилишини ва жиноят натижасида етказилган зарарнинг қопланиши таъминланишини назарда тутати. Шу билан бирга ушбу мақсад айбланувчи зиммасига тергов даври ва суд муҳокамаси чоғида қандайдир ҳаракатларни бажариш ёки кўрсатувлар бериш мажбуриятини юкламайди. Айбланувчи, судланувчи келгусида содир этиши эҳтимол бўлган жиноий фаолиятининг олдини олиш мақсади такрорланаётган ёки давом этаётган жиноятларнинг олдини олиш ва янги жиноят содир этилишига йўл қўймасликни назарда тутати. Мазкур омиллар жиноят процессида эҳтиёт чораларининг нақадар муҳим восита эканлигидан далолат беради.

Процессуал мажбурлов чораларини қўллаш мақсади ва асослари бир-биридан жиддий фарқ қилади. Юқоридаги мақсадлар реал юз бериши, шаклланиши ҳақида муайян маълумотлар бўлиши лозим, албатта. Кўрсатиб ўтилган мақсадларнинг ўзи эмас, уларни исботланганлиги эҳтиёт чорасини танлашга асос бўла олади. Шахснинг дастлабки тергов ва суддан яшириниши, ҳукм ижросига тўсқинлик қилиши, иш бўйича ҳақиқатни аниқлашга ҳалақит бериши, жиноий фаолиятни давом эттириши мумкинлигини исботлаш лозим. Эҳтиёт чорасини танлаш учун у қўлланиши лозим бўлган шахснинг юқорида санаб ўтилган ноқонуний ҳаракатларидан лоақал

биттасини содир этиш эҳтимолини исботлаш кифоя қилади. Бундай ҳолда исботлаш прогнозга, яъни бўлгуси воқеликларга қаратилган бўлади[5]. Айбланувчи ўзини қандай тутиши, иш бўйича ҳақиқатни аниқлашга тўсқинлик қилиш ёки қилмаслиги – бу борадаги исботлашнинг энг аҳамиятли, биринчи томонидир. Исботлашнинг иккинчи томони – ундаги хулосаларнинг эҳтимолий, тахминий эканлигида, учинчи томони эса, жиноят иши бўйича умумий исботлаш предметида ташқари, мустақил, автоном исботланадиган ҳолат эканлигидир.

Шахснинг ҳуқуқ ва эркинликлари, унинг дахлсизлигининг бирор даражада чекланиши мажбурлов ҳисобланиб, у ижтимоий таъсир ўтказишнинг ўткир ва қатъий воситасидир. Процессуал мажбурлов инсоннинг эркинлигини чеклаб, унга давлат томонидан таклиф этилаётган (қўлланган) шароитдан бошқа ҳолатларни танлаш имкониятини бермайди [6, 33]. Шундай бўлса-да, мажбурлов ҳуқуқни тартибга солиш механизмнинг зарурий элементиدير. Процессуал мажбурлов - давлатнинг ваколатли органлари ҳамда мансабдор шахсларининг шахс, жамият ва давлат манфаатлари йўлида ҳаракат қилишга бўйсундириш (мажбурлаш) мақсадида шахсга нисбатан руҳий, моддий ёки жисмоний таъсир ўтказилишидир.

Шундай қилиб, жиноят процессида мажбурлов ҳуқуқнинг бошқа соҳаларига (давлат, маъмурий, фуқаролик-процессуал ва бошқ.) оид бўлган императивлик, ҳуқуқ нормаларини қўллаш усули, чекланаётган ҳуқуқларнинг ўхшашлиги ва бошқа умумий хусусиятлардан ташқари, фақат ўзига хос бўлган алоҳида хусусиятларга (ҳуқуқни таъминлаш усули, асослари, мақсадлари, қўллаш субъектлари ва бошқ.) ҳам эгадир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Права человека. Учебник для вузов. / Отв. ред. Лукашева Е.А. -М.: 1999. – Б.305.
2. Лазарева В. Теория и практика судебной защиты в уголовном процессе. – Самара: 2000. -Б. 21.; Бу ҳақда яна қаранг: Громов Н.А., Францифоров Ю.В. Правоприменительная деятельность органов предварительного расследования, прокуратуры и судов. -М.: 2000. –Б.66.
3. Лазарева В.А. Судебная власть и ее реализация в уголовном процессе. – Самара: 1999. –Б.59-60.
4. Иноғомжонова З.Ф., Тулаганова Г.З. Жиноят процессида процессуал мажбурлов чоралари. Ўқув қўлланма. – Т.: ТДЮИ, 2006.
5. Иноғомжонова З.Ф., Тўлаганова Г.З. Жиноят процесси муаммолари. Ўқув қўлланма./ ю.ф.д., проф. Абдумажидов Ғ.А. умумий таҳрири остида –Т.: ТДЮИ, 2006.
6. Теория государства и права. /Под ред. В.М. Корельского и В.Д. Перевалова. - М.: 1998. -Б. 133.